

Mot åpen vitenskap ved UiT

Johanne Raade

Sammendrag

I denne teksten beskrives kort utviklingen med åpen publisering etter 2003, da Helge Salvesen holdt sitt foredrag om det nye fenomenet Open Access. Salvesen peker i sitt foredrag på noen sentrale dilemmaer i arbeidet med åpen tilgang, slik han så det i 2003. Noen av disse dilemmaene er fortsatt relevante i dagens publiseringsregime. Den gang var det særlig tilgjengeliggjøring av forskningsartikler i åpne arkiv og universitetenes holdning til dette som var bakteppet. I dag vil vi inkludere både åpen publisering og åpne arkiv i det mer omfattende feltet åpen forskning (Open Science), som også inkluderer bl.a. data og undervisning.

Tilbakeblikk

I 2003, da bibliotekdirektør Helge Salvesen holdt sitt innlegg for Universitets- og høyskolerådets to undergrupper UHR-bibliotek og UHR-forskning, ble innlegget trolig møtt med noe skepsis i universitetsmiljøene. Året 2003 var nemlig også året da de fire gamle universitetene sammen begynte å utvikle databasen FRIDA (Forskningsresultater, informasjon og dokumentasjon av vitenskapelige aktiviteter) som et redskap for å registrere publikasjoner som skulle inngå i finansieringssystemet for institusjonene. FRIDA ble innført i 2006 og lever videre som et obligatorisk registrerings-system for publikasjonene til alle forskere i Norge, nå under navnet Cristin (Current Research Information System in Norway). Fokuset på publisering bidro på den ene siden positivt ved at man fikk en samlet oversikt over norsk forskning, en dokumentasjon som tjente som legitimering overfor både myndigheter og befolkningen for øvrig. På den andre siden bidro publiseringsmålingene til et økt fokus på de tradisjonelle publiseringskanalene (tidsskriftene) og på prestisjetidsskriftene i særdeleshet, gjennom et økt press for å publisere i «gode» kanaler. Systemet er kjent som «tellekant-systemet».

Institusjonelle arkiv og debatt om åpen publisering ble av flere oppfattet å være i strid med det nye systemet, og av enkelte også i strid med god kvalitet.

<https://doi.org/10.7557/15.5516>

© [Johanne Raade](#). Dette er en artikkel distribuert i henhold til betingelsene og kravene i lisensen [Creative Commons Navngivelse 4.0 Internasjonal](#).

Ved universitetene fantes på denne tiden noen engasjerte og entusiastiske forskere og andre ansatte som forfektet at åpen publisering var den rette veien, mange av disse var ansatt i bibliotekene. Bibliotekene var i en konstant pengeknipe på grunn av stadig økende priser på abonnementer og databaser, og var også blant dem som kjente forlagene og de store publiseringshusene best.

Fagbibliotekene hadde begrensede muligheter for å løse utfordringene med de raskt økende prisene, noe som er godt beskrevet i Salvesens artikkel. Åpen publisering ble derfor ansett som en løsning på utfordringene. Bevegelsen startet i de store forskningsbibliotekene i USA og ble plukket opp ved universitetsbibliotek verden over.

Utviklingen ved UiT

Åpen publisering ved UiT har utviklet seg over tid og anslaget i 2003 medførte opprettelse av en plattform for Open Access-tidsskrift fra egen institusjon. Det første tidsskriftet på plattformen ble *Nordlyd*, som ble lansert i heldigitalt format i desember 2003.

Allerede i 2005 startet man en planlegging av et institusjonelt vitenarkiv for UiT og *Munin* ble offisielt lansert 21. september 2006. I denne perioden ble også det såkalte tellekantsystemet lansert og debattene omkring publisering var ikke bare knyttet til åpen publisering, men til publisering generelt. UB tok i sakens anledning initiativ til å etablere en arena for diskusjoner rundt vitenskapelig publisering generelt og den første Munin-konferansen så dagens lys 23. november samme år.

Fra 2008 ble det obligatorisk å levere masteravhandlinger via Munin, avhandlingene ble dermed også arkivert digitalt. Åpen tilgjengeliggjøring av avhandlingene er imidlertid en frivillig sak for studentene og dette har medført at ikke alle avhandlinger er tilgjengelig. De avhandlingene som derimot er tilgjengelige, leses oftere, og blir sitert oftere, enn de som finnes i papirutgave eller de som dessverre ikke er tilgjengelig overhode. I 2013 utvidet Munin sitt nedslagsfelt og det ble obligatorisk å levere også doktoravhandlinger via denne åpne kanalen. Også her ble publisering gjort valgfritt. Mange doktoravhandlinger består av artikler som er utgitt på tradisjonelle forlag, og er derfor underlagt en embargoperiode før de kan tilgjengeliggjøres i institusjonelle arkiv.

Gjennom suksessen med UiTs institusjonelle arkiv ble det etter hvert lansert en ide om å også etablere en tjeneste for åpne tidsskrift og serier, og i 2010 ble *Septentrio Academic Publishing* lansert. Per i dag er det 19 ulike publikasjoner som bruker plattformen, og av disse er 9 registrert som tellende tidsskrift i den nasjonale vitenskapsindeksen, deriblant det nevnte *Nordlyd*.

Én ting er å etablere systemer og verktøy for deling av publikasjoner og tidsskrift. Noe annet er det å forankre disse ideene hos Universitetets ledelse og blant forskere og undervisere. De første forsiktige

skrittene ble tatt av ildsjeler på UB sammen med entusiaster blant forskere på fakultetene og i den sentrale forskningsadministrasjonen, og endelig i 2010 vedtok Universitetsstyret ved UiT prinsipper for åpen publisering som ble gjeldende politikk for hele universitetet.

Et av utgangspunktene for arbeidet med åpen publisering var galopperende kostnader for tradisjonelle tidsskrift, men heller ikke åpen publisering er gratis. Nye publiseringsmåter gav også andre finansieringsmåter for forlagene, og forfatterbetaling ble introdusert. I 2011 etablerte UiT et eget fond for forfatterbetaling. Fondet ble administrert av UB.

Med den økende mengden åpent tilgjengelige forskningsartikler verden over var det i 2012 mulig å etablere en tjeneste som tematisk søkte opp artikler med relevans for nordområdene, og High North Research Documents ble lansert 25. januar 2012 på konferansen Arctic Frontiers. Denne søketjenesten utvikles nå videre under prosjektnavnet Open Polar, som skal inkludere både forskningsartikler, master- og doktoravhandlinger, vitenskapelige rapporter, og ikke minst forskningsdata knyttet til Nordområdene og Antarktis.

Gjennom disse stegene mot åpen publisering hadde UB-ansatte over tid fått kompetanse som ble etterspurt fra fagmiljøene, både som rådgivere innen publisering og som innovative, godt informerte samarbeidspartnere, om det som skjedde på den internasjonale arenaen. På forespørsel fra fagmiljøet i lingvistikk ble det i 2014 lansert et tematisk arkiv for lagring og tilgjengeliggjøring av forskningsdata kalt *TROLLing* (The Tromsø Repository of Language and Linguistics). I arbeidet med utvikling av dette tematiske forskningsarkivet etablerte UB kontakt med internasjonale miljøer som over tid hadde arbeidet med dette feltet. Valget av teknisk løsning falt på den Harvard-utviklede programvaren *Dataverse*, og i 2016 utvidet UB sin portefølje med en egen tjeneste for lagring av åpne data, *UiT Open Research Data*, basert på den samme tekniske infrastrukturen.

I 2017 vedtok Universitetsstyret prinsipper for håndtering av forskningsdata ved UiT. Infrastrukturen UiT Open Research Data ble utvidet videre da man samme år lanserte *DataverseNO* som en nasjonal tjeneste for lagring og arkivering av forskningsdata. Per i dag er det 8 norske institusjoner som har tatt i bruk *DataverseNO*, i et samarbeid ledet fra UiT.

DORA-erklæringen (The San Francisco Declaration on Research Assessment) ble også underskrevet av UiT i 2017. Denne stadfester i korte trekk at det er kvaliteten på det enkelte forskningsbidraget (publikasjonen/datasettet) som skal vurderes og ikke kanalen/tidsskriftet dette er publisert i. DORA er de seinere år signert av mange institusjoner over hele verden. I Norge har flere institusjoner samt Forskningsrådet underskrevet erklæringen og på denne måten forpliktet seg til å vurdere kvaliteten på forskningen etter de råd og prinsipper som fremkommer av erklæringen.

Kunnskapsdepartementet har også fulgt opp arbeidet med åpen forskning og stiller krav om at all forskning finansiert av offentlige midler skal være åpent tilgjengelig innen 2024.

Ønske om fortgang i åpningen av forskningen førte også til at flere forskningsfinansierende institusjoner kom opp med Plan S. I korte trekk ønsker man kun å finansiere forskning som også gjøres tilgjengelig for alle. Planen er sterkt debattert og flere forskningsmiljøer hevder at dette vil bidra til å stenge norske forskere ute fra internasjonalt forskningssamarbeid og medføre vanskeligheter med å publisere i de ledende fagtidsskriftene. Debatten har bidratt til at problemstillinger rundt åpen publisering nå er diskutert i fagmiljøer og på institusjonsnivå i hele sektoren, og ikke lenger blir ansett som et bibliotekanliggende alene.

Nasjonale og internasjonale dilemmaer

Salvesen trakk opp tre viktige argumenter for et institusjonelt arkiv og åpen publisering i 2003. Har de siste 17 årene bidratt til at vi er kommet lenger?

De tre argumentene var: i) ønske om å kutte kostnader, ii) øke legitimiteten til forskning hos myndigheter og øvrig befolkning og iii) muligheten for tilgjengeliggjøring av materiale til digitale og fleksible studier. Flere dilemmaer ble også trukket frem og er i høyeste grad gjeldende også i dag.

Det vitenskapelige publiserings-markedet er spesielt. Markedet domineres i dag av fem store forlagshus som dekker de fleste fagdisipliner. Det finnes i liten grad alternativprodukter til de anerkjente prestisjetidsskriftene. Tidsskriftet *Nature* kan for en forsker ikke erstattes av andre tidsskrift, verken for lesing eller publisering. Etterspørselen etter disse tidsskriftene er konstant og i liten grad påvirket av prisen. Dette har de store forlagshusene utnyttet ved å kjøpe opp mange tidsskrift og selge tilgang til innholdet i disse i form av stadig dyrere tidsskriftpakker. I løpet av de siste tiårene har eierskap til tidsskriftene beveget seg stadig lengre vekk fra de vitenskapelige institusjonene. Mindre, uavhengige forlag og vitenskapelige foreningers skriftserier er overtatt av kommersielle forlagshus. Men hovedproduktet, altså forskningen, blir fremdeles produsert av forskere på norske institusjoner med i all hovedsak offentlig finansiering. Forskingen er kvalitetssikret av kollegaer på ulike institusjoner med samme offentlige finansiering. Rettighetene til artiklene overgis som regel til forlagshusene ved publisering, og disse kan sette prisen og tilgangsrettigheter til produktet. Innkjøpet gjøres av universitetsbibliotekene, som har begrensede forhandlingsmuligheter.

Hvor står UiT i dag

I UiT's strategi, *Drivkraft i nord*, står det at: «UiT skal være nasjonalt ledende på Open Science og våre forskningsdata og publikasjoner skal være åpent tilgjengelig der dette er mulig».

UiT har altså siden den gryende starten i 2003 tatt steg og ønsker nå å være en tydelig aktør nasjonalt på feltet. Som vist over har utviklingen gått stegvis, men tross dette har UiT i mange sammenhenger vært en foregangsinstusjon i Norge.

I nasjonal sammenheng har man de siste årene inngått nye avtaler med fire store forlag, såkalte «publiser og les-avtaler». Disse har på kort tid bidratt til at det ikke betales to ganger for en artikkel, ved at forskere som ønsker å gjøre sine artikler åpent tilgjengelig har betalt en avgift til forlaget for å tilgjengeliggjøre den, mens biblioteket samtidig har betalt for abonnementet. I de nye avtalene er det inngått avtale om lesetilgang i kombinasjon med «gratis» publisering for et gitt antall artikler fra Norge. Avtalene er en suksess ved at norsk forskning nå er tilgjengelig for dem som er interessert i å lese den, men man har ikke kommet noen vei med kostnadsbildet. De totale kostnadene for disse avtalene er meget store og det er å håpe at disse «overgangsavtalene» ved neste korsvei kan forhandles ned i pris. Enkeltforskere og forskningsmiljøer gjøres i liten grad prisbevisste gjennom disse avtalene, hvor «åpen publisering» oppleves gratis. Påtrykket fra myndigheter og forskningsfinansiører gjennom særlig Plan S, har bidratt til økt oppmerksomhet og en bred debatt om åpen publisering. Såkalte «røvertidsskrift», som har svak eller ingen kvalitetssikring, bidrar til at enkelte forskere er kritiske til åpen publisering og mener at ting skjer for raskt.

Tilgang til kvalitetssikret forskning er essensielt for tilliten til forskningen og i denne debatten har også tilgangen til data blitt et hett tema de siste årene. Åpen tilgang til publikasjoner og data må gjennom god kvalitetssikring bidra til transparens og etterprøvbarhet og dermed sikres legitimitet. Forskningsbasert kunnskap er et demokratisk anliggende og bør være tilgjengelig for alle som har bruk for den. Til begrepet åpen forskning hører også åpen utdanning, åpen programvare mm. UiT har en helhetlig ambisjon for «åpen» og gjennom sitt arbeid med informasjonskompetanse bl.a. utarbeidet kurset *iKomp* på en åpen plattform (edX). *iKomp* er gratis tilgjengelig for alle og er utformet i to versjoner: en for universitetets studenter og en for videregående elever. På en digital og åpen plattform tilbys alle som er interessert i det et kurs i kritisk tenkning, vurdering av informasjon til det beste for demokratiet.

Både juridiske, akademiske og økonomiske dilemmaer eksisterer i høyeste grad, i 2020 som i 2003. Rettigheter, kostnader, transparens og tillit til forskning er vesentlig.

Kanskje vi står ved et veiskille etter mange års arbeid. Plan S og debatten rundt forskning, publisering, kvalitet og kostnader er positive signaler som har løftet diskusjonene til nye arenaer.

Nå er tiden inne for å ta diskusjonen om hvor eierskapet til kunnskapen skal ligge. Uten at eierskapet til publiseringen og publiseringskanalene hentes «hjem» til der forskningen produseres, vil vi fortsatt stå i mange vanskeligheter både juridisk og økonomisk.